

4.2.1. A HELYNEVEK JELENTÉSE

A funkcionális megközelítés a nyelvi jelek két fő összetevőjének, a tartalomnak és a formának az egységét vallja, s a kettő viszonyát eredendően motiválnak tekinti, de a nyelv funkcionálásában a jelentést, a nyelvi kifejezések szemantikai pólusát tartja alapvetőnek. Azt is kiemeli továbbá, hogy minden nyelvi elemnek van valós jelentése, de a jelentés kidolgozottsága különböző szintű lehet az összetett fogalmi struktúrától a sematikusig terjedően sok közbülső változattal (vö. LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 22, 31–32, 2017b: 54; DELANCEY 2001: 11, NUYTS 2007: 550–551). TOLCSVAI NAGY GÁBOR hangsúlyozza, hogy „A funkcionális nyelvtudomány [...] a jelentés és a funkciók rehabilitálásával a megértés és a megértetés emberi mozzanatát ragadja meg, a nyelvet a tevékeny ember világában benne létének perspektívájából.” (2017b: 57–58). A helynevekre vonatkoztatva a fenti alapelv azt jelenti, hogy a nevek jelentése és hangalakja egységet alkot, de a névrendszer működésében a jelentés, a funkció tekinthető elsődlegesnek, s a névrendszer leírásában is a nevek szemantikai komponensének az elemzéséből kell kiindulni. A nevek keletkezésére, a névadási helyzetre a szemantikai tudatosság jellemző, ebből adódóan pedig a név és a jelöltje közötti kapcsolat eredendően motivált (vö. HOFFMANN 1993: 25–26, 43, 2012: 12–13).

Ahhoz, hogy ezt az alapelvet pontosan értelmezni tudjuk, s a helynevek nyelvi elemzésekor aztán alkalmazhassuk, arra van mindenekelőtt szükség, hogy áttekintsük, miként fogható fel a helynevek jelentése az általunk alkalmazott elméleti keretben.²² A következőkben ezért egy rövid, névelméleti szempontból fontos kitérőt teszünk a helynevek jelentésszerkezetét érintően. Minthogy a tulajdonnevek jelentése lényegében az ókortól kezdődően foglalkoztatta a tudósokat (filozófusokat és nyelvészeket egyaránt), egyáltalán nem meglepő, hogy a kérdésnek rendkívül gazdag szakirodalma van. Ezt természetesen itt még csak nagy vonalakban sem kívánjuk áttekinteni, hiszen nem is tartozik szorosan a tárgyunkhoz, pusztán azt mutatjuk be, mi hogyan fogjuk fel a helynevek jelentésstruktúráját. Eközben még arra sem törekszünk, hogy a kapcsolódó szakirodalomra minden tekintetben utaljunk: csak azokra a munkákra hivatkozunk, amelyek segítik azt, hogy a helynevek jelentését funkcionális keretben láttatni tudjuk.

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a helyneveknek (és a tulajdonneveknek általában) van jelentése, és ez még akkor is igaz, ha a jelentést elméleti síkon néha – ahogyan ezt a különböző felfogások is óhatatlanul jelzik – nem egyszerű meghatározni (NYSTRÖM 2016: 39). A szakirodalomban a helynevek jelentésével kapcsolatban alapvetően kétféle vélekedés jelenik meg. A kutatók egy része szerint valójában nem a névnek van jelentése, hanem a névben szereplő szavak-

²² Ennek taglalásakor mindamelllett azt is érdemes szem előtt tartanunk, amire DAVID HARRY PARKIN mutatott rá, s ami az egyes felfogások fő különbségét részben okozza, hogy tudniillik a *jelentés* „preteoretikus, intuitív terminus”, aminek sokféle megközelítése, aspektusa lehet (2013: 201–202).

nak: azaz nem a *Hosszú-sziget* elnevezés mint helynév az, ami jelentéssel bír, hanem a benne szereplő *hosszú sziget* szintagma. Azok, akik ezt az álláspontot képviselik, úgy gondolják, hogy az, amit itt a helynév jelentéseként megragadni vélünk, lényegében a név illuzórikus lexikális és etimológiai jelentése, mert az igazi 'jelentés'-e, funkciója a névnek maga a hely, amit megnevez, azaz az általa megjelölt objektum. *Sárospatak* jelentése például 'város Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Bodrog mentén'; ezzel szemben az a tény, hogy a *sáros* és a *patak* szavak alkották eredetileg a nevet (egy ott elfolyó vízre utalva), ma egyáltalán nem fontos a nevet használó emberek számára, nekik a 'sáros patak' jelentés teljesen irreleváns. A *Sárospatak* névnek ebből következően nem a szó szoros értelmében vett jelentése van, hanem világos identifikáló szerepe. A nevek ráadásul nem is szükségszerűen állnak felismerhető szavakból (mint például a *Balaton*, a *Duna* vagy a *Nógrád* helynevek), és akkor is ugyanolyan jól funkcionálnak, ha lexikálisan teljesen azonosíthatatlanok a névhasználók számára.

A név ebben a felfogásban tehát egy címke, amit az emberek azért használnak, hogy azonosítsanak és egyedileg utaljanak objektumokra anélkül, hogy jellemeznék azokat. Ez azt is jelenti, hogy amint egy nyelvi kifejezés tulajdonnévvé válik, az utaló funkció lesz többé-kevésbé az egyetlen funkciója, a korábbi lexikális jelentés megszűnik létezni. A helynév 'jelentése' ezért csak a hely, amit a név azonosít vagy amire utal, és minden más szempontból a név jelentés nélküli; vagyis a helynév csak referenciával rendelkezik, és nem leíró jelentéssel. Ezt a tudományos álláspontot képviselte például a nyelvfilozófus Kripke (vö. ehhez NYSTRÖM 2016: 39–40), de ez a gondolat jó néhány újabb munkában is megfogalmazódik (lásd pl. VAN LANGENDONCK 1995a: 485, VAN LANGENDONCK–VAN DE VELDE 2016: 27).

Mások azonban minderről másként vélekednek, s az itt bemutatott megközelítést nagyon leegyszerűsítő értelmezésnek tekintik, amely nem ad lehetőséget a nevek sokféle funkciójának a megfelelő, kellően árnyalt és összetett interpretációjára. E felfogás szerint a névnek feltétlenül van jelentése, mégpedig egyidejűleg sokféle jelentése is van. A döntő kérdés persze ismét csak az, hogy mit is kell 'jelentés'-en értenünk. Ennek mérlegelésekor nyilvánvalóan nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lexikális jelentés fontosságát, és a helynév jelentésének értelmezésében nem látjuk termékenynek a jelentésnek az etimológiai jelentésre történő leszűkítését sem. Az is kétségtelen ugyanis, hogy még ha egyes neveknek éppenséggel nincs is határozottan állítható, transzparens lexikális vagy etimológiai jelentésük, van más típusú jelentésük. A nevek e szerint a felfogás szerint ezért nemcsak praktikus címkék, hanem nagyon is gazdag jelentésszerkezettel bírnak (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 24–33, HAJDÚ 2003: 82–88; illetve NYSTRÖM 2016: 40, de e felfogásra több munkát is tárgyalva kitér VAN LANGENDONCK is, 1995b: 165–166). Ezen az állásponton vagyunk mi magunk is, s azt, hogy a név jelentésének összetevői közül melyeket tartjuk a legfontosabbnak, a továbbiakban részletezzük.

A helynevek gazdag jelentésszerkezetének komponensei közül kétségkívül a név azonosító-referáló funkciója az elsődleges és a legfontosabb. A név és a referense közötti kapcsolatot a szakirodalomban jobbára denotációnak, az ezen alapuló jelentéskomponenst **denotatív jelentésnek** nevezik, az elnevezett objektumról pedig mint denotátumról beszélnek (J. SOLTÉSZ 1979: 28, HOFFMANN 1993: 16, NYSTRÖM 2016: 41, az egyedítő szerephez lásd még KÁLMÁN B. 1989: 9, VAN LANGENDONCK–VAN DE VELDE 2016: 19 is).

A **lexikális** (vagy **etimológiai**) **jelentés** kérdését bonyolulttá teszi az a körülmény, hogy a mentális lexikon tulajdonnévi része (az onomasztikon) és a nem tulajdonnévi része (a közzavak állománya) között állandó és dinamikus kölcsönhatás van. Azt tapasztalva, hogy a lexikálisan nem áttetsző, etimológiailag nem transzparens nevek éppen olyan jól funkcionálnak a mindennapi névhasználatban, mint a transzparens nevek, noha nem értjük a nyelvi tartalmukat, indokoltan vetődik fel a kérdés, hogy van-e közöttük mint nevek között különbség. Erre a kutatók egy része azt a választ adja, hogy nincs, mert mint nevek, egyformán jelentésnélküliek. Mások viszont arra a különbségre mutatnak rá, hogy az átlátszó neveknek – az őket alkotó felismerhető közzói elemek révén – nyitott kapcsolatuk van a közzói alhálózattal, a mentális lexikon nem tulajdonnévi részével, azaz a lexikális jelentés és a tulajdonnévi jelentés bizonyos értelemben függ(het) egymástól. Ebben a felfogásban az emberi elme úgy képzelhető el, mint egy szótár, egy mentális lexikon, ahol a szavak és a nevek egy hatalmas hálózatban szerveződnek és raktározódnak. Ezen a hálózaton belül a nevek alkotják az onomasztikont, s itt tárolódnak azok az információk is, amiket az egyén az élete során róluk megtanult, megtapasztalt.

Mivel azonban az elme végtelenül komplex, rendkívül bizonytalan, hogy mindez hogyan működik, és legfeljebb feltevéseink lehetnek ezzel kapcsolatban. E feltevések szerint pedig a nevek és a közzavak nem válnak el egymástól teljesen, hanem inkább két egymással kommunikáló, integrált részét alkotják a mentális lexikon teljes hálózatának (vö. NYSTRÖM 2016: 43, lásd még 1998 is). Amikor hallunk vagy látunk egy nevet, a hálózat aktiválódik, és az általa jelölt hely, személy, állat stb. azonosítódik. És egyidejűleg a személyes emlékek, különböző asszociációk is felelevenednek, és a nevet alkotó közzavak – ha még léteznek és az egyén számára azonosíthatók a közzókincsben – a lexikális jelentésükkel magukra vonják a figyelmet. Mindez együttesen képezi az elmében a név teljes jelentéstartalmát. Az is kétségtelen, hogy minél többször hallunk egy nevet valós szituációban, az utaló, referáló jelentése (a referenciája) úgy válik egyre evidensebbé és dominánsabbá, míg a lexikális jelentése pedig (ha volt ilyen egyáltalán) ezzel párhuzamosan egyre inkább elhalványul (vö. NYSTRÖM 2016: 43, lásd ehhez még a tulajdonnevekre általában KALETA 1989: 24, illetve még szélesebb vonatkozásban DELANCEY 2001: 13 is).

A referáló és a lexikális jelentés mellett az egyes helynevekhez egy adott szituációban további jelentéskomponensek is kapcsolódhatnak, amelyek egyénenként vagy csoportonként változó módon jelentkezhetnek. Ezek közül a legfontosabbnak a kategoriális jelentést, az asszociatív jelentést és az érzelmi (emotív) jelentést tekinthetjük (lásd ehhez NYSTRÖM 2016: 47).

A megismerő ember elvonatkoztatások révén csoportosítja, különböző kategóriákba sorolja be a világ dolgait, közte az objektumokat (állatok, emberek, városok, autók stb.); és miként a világ dolgait, úgy a nyelv egységeit is kategóriákba rendezi (TOLCSVAI 2017a: 35, 51, 55). Ebből adódóan a nevek és a névadás kapcsán is éppen ilyen kategorizáció (a tapasztalatok mentális elrendezése) zajlik, ezért beszélhetünk a nevek ún. **kategoriális jelentéséről**. Ezt a jelentéskomponenst WILLY VAN LANGENDONCK kognitív alapon mint a helynévben kódolt osztályjelentést határozza meg (2006; vö. még COATES 2006b: 9). Az osztályjelölő szerep fontosságát a tulajdonnevek esetében BALÁZS JÁNOS már évtizedekkel ezelőtt hangsúlyozta (1963), s ez a funkció az újabb magyar helynévleírási modellben is kitüntetett szerepet kapott (HOFFMANN 1993: 43–57).

A világbeli dolgokat nem pusztán kategorizáljuk, mintegy egymás mellé helyezve, hanem egymáshoz is viszonyítjuk: egyiket a másik alá vagy fölé rendeljük. A dolgok megismerésének és kategorizációjának legfontosabb tartománya az alapszintű kategorizáció. Az alapszintű kategória az egy dologgal kapcsolatos hierarchia középtáján helyezkedik el, amit a világban való tájékozódás – és ezzel kapcsolatban a nyelvelsajátítás – során a leghamarabb megtanulunk (további jellemzőihez lásd TOLCSVAI 2017a: 39–40). A kategoriális jelentést ebben az összefüggésben mint alapszintű fogalmat, kategóriát szokás definiálni.

Annak érzékeltetésére, hogy a kategorizáció a névvel is megjelölhető helyek körében miként működik, egy háromszintű hierarchiát hozunk fel példaként: *víz – folyó – csermely*. Itt a *folyó* az alapszintű fogalom, azaz a konceptuálisan (fogalmilag) és érzékelésileg (perceptuálisan) leginkább elérhető szó (vagy terminus), míg a továbbiak vagy túl bizonytalan és absztrakt szinten, vagy pedig túl specifikus szinten állnak (vö. még NYSTRÖM 2016: 48). Ez persze nem érinti azt, hogy a helynevek alkotóelemeiként (a kategoriális jelentés hordozóiként) e hármas hierarchia bármely szintjén álló elemek feltűnhetnek a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznevekként; s ugyanígy bármelyik szintről választott fogalmak előfordulhatnak az oklevelek latin szövegében a magyar helynévi szórványok előtt, azokkal appozíciós szerkezetet alkotva mint fajtajelölő lexémák (pl. *aqua – flumen – rivulus*).

A helynevek kapcsán kategoriális előfeltevéstről is beszélhetünk, ami azt jelenti, hogy a beszélők egy helynevet hallva arra a következtetésre juthatnak, hogy az például egy vízfolyás neve, nem pedig egy bármilyen más helyé. A névminták befolyásolják a névhasználókat abban, hogy miként kategorizálják a névviselőt

abban a pillanatban, amikor érzékelik a nevét. Ezt a kategorizációt az is segíti, hogy sok esetben a kategória explicit módon, földrajzi köznévvvel kifejezve is megjelenik a névben (pl. *Füzes-patak*, *Bükkös-hegy*, *Újfalú*).

A helynevek **asszociatív** (vagy másképpen **konnotatív**) **jelentésén** azt értjük, hogy a névhasználó (vagy akár a névhasználók csoportja) egy nevet meghallva valami másra vagy valami többre gondol, mint amit a név elsődleges funkciója, az identifikáló funkció kifejez. A helynevek tehát konnotációkat keltenek, amelyek a korábbi használatok emlékei révén – asszociációkon keresztül – kapcsolódnak a nevekhez (J. SOLTÉSZ 1979: 29–30, SMITH 2006, COATES 2006b: 8–9). Az ilyenkor felidéződő asszociáció lehet hangulat, érzés, miliő, egy esemény stb., és egyénenként nagy eltéréseket mutathat, hiszen az asszociációk egy része inkább személyes, míg mások közösségi jellegűek is lehetnek. Ez a körülmény is azt jelzi, hogy a nevek nem jelentésnélküliek, hanem gazdag asszociatív jelentéssel bíró nyelvi elemek (vö. NYSTRÖM 2016: 48–49). A konnotatív jelentésnek további analízis révén különböző altípusai is elkülöníthetők (lásd ehhez részletesen VAN LANGENDONCK–VAN DE VELDE 2016: 31–32).

A nevek asszociatív jelentésével szoros kapcsolatban áll az **érzelmi (emotív, affektív) jelentésük**. A pozitív vagy negatív asszociáció ugyanis lehet érzelmi jellemzője általában is a nyelvi elemeknek. A legtöbb helynév emocionálisan semleges és tárgyilagosan leíró-referáló, de kétségkívül vannak közöttük olyanok, amelyek érzelmekkel: reménnyel, haraggal stb., s ebből adódó sajátos használati értékkel telítettek egy-egy közösség névhasználatában. Az *Amerika* vagy a *Szibéria* helynév, ami több magyar település újabb kori helynévrendszerében is feltűnik, egyrészt reményt, álmokat, vágyakozást ébreszt; vagy ellenkezőleg a fárasztó, kemény munkára, esetleg szegénységre vagy éppen nagy hidegre utal. De a *Csikágó* név is több helyen volt használatban a 20. század első felében településrésznévként (SZABÓ T. 1934: 170). Budapest 19. század végén kiépített VII. kerületét is így nevezték sokáig, kezdetben a gyors felépítése miatt, majd a közrend hiányosságai következtében.

Ezek a példák azt érzékeltetik, hogy a helynevek gyakran nem pusztán úgy keletkeznek és funkcionálnak, mint tárgyilagos referenciák (utalások), hanem egyúttal az érzelmek kommunikálásának és megosztásának eszközeiként is működnek (vö. NYSTRÖM 2016: 50).

Egy-egy helynévi forma használata egyúttal a névhasználó társadalmi helyzetéről, valamely csoporthoz tartozásáról ugyancsak informálhat. Ezt tekinthetjük a nevek **társas jelentésének** (vö. RESZEGI 2018). A helynevek társas jelentése, bizonyos tekintetben identitásjelző szerepe nagyon különböző lehet: egy részükhöz aktuális használatban erős társas jelentés kapcsolódik, míg másokhoz kevésbé, némelyek pedig ebből a szempontból semleges elemekként viselkednek. A különböző névformák közötti választással az adott közösséghez tartozók kijelölik a

helyüket a világban, a közösségben, az aktuális szituációban. A hivatalos helynévi forma, illetve a nem hivatalos névalakok közötti választással például a beszélő a saját identitását, csoporthoz tartozását is jelzi.

Jól illusztrálja a helynevek társas jelentésének a szerepét az olyan szleng névformák használata, mint Hajdúszoboszló *Szoboszló* névvariánsának *Sznoboszló* változata. Ez a névforma negatív attitűdöt fejez ki: a város ugyanis nem támogatta a szubkultúrához tartozó fiatalok kérelmét arról, hogy extrém sportpályát létesítsenek Hajdúszoboszlón. A városvezetést, a várost ezért sznobnak minősítették, amit a névhasználatukban is kifejezésre juttattak (GYÖRFFY 2018: 37, a szleng helynevek affektív és szociális funkciójáról itt bővebben is olvashatunk: 37–39). Fontos említést tennünk végül a helynevek **kulturális jelentéséről** is, minthogy azonban ezt a jelentésösszetevőt a korábbiakban (a 3.1.4. fejezetben) már részleteztük, erre e helyütt nem térünk ki.

Vannak olyan megközelítések, amelyek – kognitív-pragmatikai alapokon állva – a nevek jelentése és értelme között különbséget tesznek mondván, hogy az utóbbi hiánya nem jelenti az előbbinek a hiányát, azaz a név értelemnélküli, de nem jelentésnélküli elem. Ezt az álláspontot vallja például RICHARD COATES is (2006a, 2006b, 2012: 119–122). A nevek ebben az értelmezésben – a specifikus referenciális jellemzőiknek köszönhetően – gazdag jelentéstartalmú szavak: használhatók referálásra (és ha így nézzük, a jelentés azonos a referenssel); megfelelhetnek kulturális elvárásoknak; hordozhatnak jelentős konnotációt, szociális információkat, enciklopédikus ismereteket; lehet transzparens (és előhívható) a szemantikai tartalmuk (az etimológiájuk) stb., de mindezek a jelentés-összetevők nem a név értelmét adják (2016: 364–365, lásd még 2012: 125, 137–138 is). A nevek értelme ugyanis e felfogás szerint a névvé válással egyidejűleg eltűnhet.

Ennek értelmében a referálásnak is két módja jellemző a nevekre, amit COATES szemantikai és onimikai (vagy onomasztikai) referálásnak nevez. Szemantikai referálásról akkor beszélünk, amikor a névstruktúrát alkotó szavak szemantikai tartalma sértetlenül megőződik a névben; mindez azonban az onimikai referálás esetében nem jellemző (2006a: 368). Konkrét példával szemléltetve ez azt jelenti, hogy az „Újfaluban lakom.” mondatban az *Újfalú* helynév csak onimikailag utal abban az esetben, ha a mondat egyszerűen csak azt jelenti, hogy „Egy *Újfalú* nevű településen lakom.”, azaz a névként funkcionálás (az onimikai referálás) szempontjából nem zavaró az a körülmény, hogy *Újfalú* éppenséggel egy városnak a neve, amelyik ráadásul már az Árpád-korban is ilyen néven létezett (vagyis a jelenkor szinkroniájában semmiképpen sem tekinthető újnak és falunak sem). A név funkcionálása tehát nincs közvetlen kapcsolatban a nevet alkotó lexémák „értelmé”-vel (COATES 2006b: 30).

A fenti jelentés-összetevőket (a nevek denotációját, konnotációját, a velük kapcsolatos enciklopédikus tudást stb.) COATES a neveknek nem a belső, hanem a

külső jelentés-komponenseiként fogja fel (2012: 134). Jó néhány olyan helynevet ismerünk és használunk, amelyeknek áttetsző lexikális struktúrájuk, transzparens etimológiájuk van. Funkcionáló településnévként viszont a már említett *Sárospatak* névforma semmit nem von maga után, logikailag semmit nem követel meg a név használatához, még csak egy ott folyó sáros vizű patak meglétét sem. Az általános feltevés szerint persze a névadás történeti pillanatában kellett ott folynia egy ilyen pataknak, de azt követően ez a transzparencia, etimológiai jelentés már csak történetileg értelmezhető. (A név funkcionálásában semmiféle zavart nem okoz például az, hogy Sárospatak folyóvizeként a névhasználók számára – ha közelebbről is ismerik a helyet – a Bodrog asszociálódik.)

A nevek etimológiai (lexikális) jelentése valójában a névadás pillanatáról, a múlt-ról közvetít információkat: arra a tudásunkra alapozva, hogy a helyek hogyan kapják a nevüket, arra következtethetünk, hogy az *Újfalu* a keletkezésekor kisebb település, falu volt, és a környezeténél újabb is; *Sárospatak* mellett egy sáros vizű (vagy ilyen nevet viselő) patak folyt; *Andráshida*-n pedig lehetett egy híd, amely egy bizonyos András nevű személy birtokában volt. Mindezek a következtetések azonban nem vezetnek a hellyel kapcsolatban nyelvi alapú szinkrón tudáshoz: Andráshidára utazva nem fogunk arra gondolni, hogy találni fogunk ott egy hidat. A neveknek ugyanakkor ez a történeti(vé vált), etimológiai jelentése a funkcionális felfogás szerint nagyon lényeges jelentéskomponens: a nevek motiváltságának kérdéséhez vezet el s annak hangsúlyozásához, hogy a történetivé lett tulajdon-ságot kifejező elnevezések is motivált nevekként értelmeződnek a névközösség számára (HOFFMANN 2012: 24; a helynevek jelentésszerkezetének komponenseihez, illetve az etimológia, motiváció és jelentés viszonyához lásd J. SOLTÉSZ 1979: 25–33, angol nyelvi konkrét példákon illusztrálva COATES 2006b: 30–31; általában véve arról pedig, hogy a diakrón folyamatok miként homályosítják el egy adott konstrukció eredeti motivációját DELANCEY 2001: 17–19).

Funkcionális-kognitív megközelítésben a helynév (és általában a tulajdonnév) a nyelvi egység jellegzetes példája. „Nyelvi egység (unit) státussal az a nyelvi kifejezés rendelkezik, amely belső morfofonológiai, szintaktikai és szemantikai tagoltságától függetlenül a beszélő számára egészként kezelhető, mintegy előre csomagolt egységként, amelynek a belső feldolgozása nem szükséges mondatba vagy szövegbe helyezéséhez, megértéséhez” (TOLCSVAI 2008: 37, illetve 2017a: 61).²³ A helynévnek mint nyelvi egységnek a szemantikai átláthatósága névtípusoktól függően igen változó lehet, s tulajdonképpen egy skála mentén helyezhető el: a lexikális elemelhetőség egyrészes, idegen eredetű neveknél (pl. *Visegrád*,

---

²³ Ezzel van összefüggésben az a jelenség is, amit a szleng helynevek kapcsán tapasztalunk: a *Szoboszló*-ból éppúgy lehet szleng nyelvi használatban *Szobi*, mint ahogyan a *Püspökladány*-ból is *Püsi*, vagy éppen a *Nyíregyháza*-ból *Nyíregy*, ami a név lexikális struktúrájával (*Nyír/egyház-a*) lényegében semmiféle összefüggésben nincs.

Balaton) a legkisebb mértékű, míg a belső keletkezésű, sajátosságjelölő és fajtajelölő köznévi névrészt tartalmazó összetett neveknél (pl. *Bükkös-hegy, Rákospatak, Fekete-erdő*) a legnagyobb mértékű. A helynév szemantikai motivációja sűrűn használt, konvencionálizálódott nevek esetében gyakran részlegesen vagy teljesen elhomályosulttá válik (lásd még ehhez TOLCSVAI 2008: 39).

A helynévrendszer leírásakor funkcionális megközelítésben a jelentés elsődlegességének megfelelően a helynevek szemantikai összetevőjéből indulunk ki. A helynevek keletkezését e felfogás szerint nagy fokú szemantikai tudatosság (más szóval **motiváltság**) jellemzi, s a jelentésszerkezetükben többnyire a denotátumra vonatkoztatott, benne felismert tulajdonságfogalmak jelennek meg. Ezekből a tulajdonságjegyekből a helynév nyelvi formájában azonban legfeljebb egy vagy kettő fejeződik ki (erre az elemzési modell bemutatásakor még visszatérünk). Mivel viszont ugyanazt a helyet az elnevező nézőpontjától függően többféleképpen is meg lehet fogalmi és szemantikai szempontból konstruálni, ugyanazt a helyet több név is megjelölheti. Ebben rejlik a helynévi szinonimitás funkcionális-kognitív magyarázata.

Egy hegyet, amelyen bükkfák nőnek, a tetején sólymok élnek, és messziről a rajta lévő növényzettől kékek látszik, többféleképpen is elnevezhetnek a névadók (pl. *Bükkös, Bükkös-hegy, Sólyom-kő, Kékes* stb.) annak megfelelően, hogy az egyes névadó-névhasználó közösségek a hely más-más jellegzetességeit emelik ki, tekintik meghatározónak, s az alapján adnak nevet (lásd ehhez GYÓRFFY ERZSÉBET névkompetenciára irányuló vizsgálatait is, 2018: 120–126). Ebben érhetjük tetten a helynévadás egyszerre motivált és önkényes voltát. Valós példakkal megvilágítva ez azt jelenti, hogy a régiségben egy nagy kiterjedésű erdő a magyar nyelvterület északi részén, Abaúj vármegyében a mérete alapján a *Nagy-erdő*: +1256: *magna silva*, a jellegzetes fafajtája alapján pedig a *Bükk-erdő*: 1270/1272: *bykerdev* (Gy. 1: 40) nevet viselte. Ugyanitt az *Egres pataka*: 1251: *Egruspotoka* nevű folyóvíz megnevezése azt mutatja, hogy mellette égerfák nőhettek, de mivel Bocsárd településen folyt keresztül, *Bocsárd pataka*: 1327: *Bolchardpataka* (Gy. 1: 69) neve is volt. Az efféle alternáció azonban lehet csupán látszólagos is, mert – mint azt az előzőekben is jeleztük – más-más névhasználó közösségekhez is kapcsolódhatnak az egyes elnevezések.

A helynevekben kifejezett szemantikai tartalom a fentiekből következően tehát nem közvetlenül a világot képezi le, hanem a világról való tudásunkat. A nevek motivációja így nem a világban (jelen esetben a helyekben) rejlik, hanem a névhasználó ember elméjében, kognitív rendszerében. Amikor tehát a helynévadás motiváltságáról beszélünk, tulajdonképpen a nevet létrehozó ember nyelvi cselekvését minősítjük: a nevekben megmutatkozó szemantikai jegyeket ugyanis nem közvetlenül az elnevezendő hely határozza meg – ahogyan ezt a korábbi névkutatás hagyományosan és egybehangzóan vallotta –, hanem „a név fogal-

mi és szemantikai jellegében az elnevezést létrehozó egyén kognitív befolyása érvényesül” (HOFFMANN 2012: 12). A megnevezésben mint kognitív aktusban tehát legfontosabb szerepe a megnevező nézőpontjának van (SLÍZ 2012: 286), vagyis a névadás motiváltságát a névadó elméjében lejátszódó kognitív folyamatokban ragadhatjuk meg. A helynevek szemantikai motivációja a beszélők névkompetenciájának közösségileg tovább hagyományozódó lényeges összetevője (HOFFMANN 2016a: 43).